

DISSERTATIO

INAUGURALIS MEDICA

DE LACTE,

QUAM

CONSENSU ET AUCTORITATE

MAGNIFICI DOMINI

**PRAESIDIS ET DIRECTORIS, SPECTABILIS DOMINI DECAŃI,
AC CLARISSIMORUM D. D. PROFESSORUM**

PRO

DOCTORIS MEDICINAE LAUREA

RITE OBTINENDA

**IN ALMA AC CELEBERRIMA R. S. UNIVERSIT.
PESTIENSI PUBLICAE DISQUISITIONI**

SUBMITTIT

JOSEPHUS SZÁNTAY de Tasnád,

DEBRECZINO - BIHARIENSIS.

**Theses adnexae defendentur in Palatio Universi-
tatis majori die   Febr. 1834.**

PESTINI,

Typis Trattner-Károlyianis.

---

1. §.

A' téjéről.

A' téj azon tápláló nedvesség, melly a' szívnek, tüdőnek és ütőereknek munkásságokon átment vérből a' csecsek csudálatos alkotmánya által választatik el. A' téj tehát a' vérből lesz, a' vér lesz a' tápláló nedvességből, a' tápláló nedvesség pedig a' bevett eledelekből és italokból.

Az eledelek ugyan is a' szájba tétetvén megrágatván 's nyállal felvegyittetvén, a' nyelőcsőn keresztül a' gyomorba vitetnek; onnét az úgy nevezett nyombélbe, hol többféle nedvességek hozzájárultával belőlök egy bizonyos fehér színű egyenlő alakú nedvesség készül, mellyet nevezünk tulajdonképpen tápláló nedvességnek. Ezen nedvesség a' hajszál edények által, mellyek a' belekben számlálhatatlan mennyiségben találtnak, felszívatik és a' tápláló csatornán keresztül, a' hatodik nyakgerincz tájánál a' balkulcs alatti vérérbe folydogál. Itt az

apródonként szívárgó tápláló nedvesség a nyak vérekből tolakodó vér által egy szempillantás alatt elsodortatik; és a lemenő üres vérer által a szívnek jobb pitvarába jut 's onnan a szív' jobb gyomrába. Innen a tüdőbe, a tüdőből vissza a szív bal pitvarába, onnét a szív balgyomrába 's ebből a függér által a testnek minden részeibe, hogy mint egy kiapadhatatlan forrásból pótoltság ki, a mi elkopott, a mi pedig megmarad az a szívbe ismét vissza vitetik. És így a tápláló nedvesség vérré válván hekeringi a testnek minden részait, hogy belőlle melyikrésznek mi szükséges mint kútóból kitéljék: így választódik el belőlle a csecsek' csudálatos alkotmánya által a tej is, mellynek bővebb leírása e' munkácskának fő-tárgya.

2. §.

A' jó tej tulajdonságai.

Jó tej csak az, melly egészséges állatból kerül, jó eledelekből készül 's az evés után négy öt órával fejetik; továbbá ha fejér, édes, czukor ízű és semmi kedvetlen szaga vagy ize nincs, ha víz töltetik reá, egy formán oszlik szét. — Ezekhez járul még az is, hogy ha a' körömrre cseppentetik, nem foly le egyszeriben a' körömrnek lefordítása közben; hanem marad rajta valami részecs-

ke, ha félig általlatszó és keveset kékellő színbe vegyülő.

3. §.

A' tejnek részei.

Áll a' tej vajból, téjsűrüből, sajtból és savóból, melly részek, mig a' tej édes, meg nem különböztethetnek, és mig ezen részek együtt vagynak, addig a' tej meg nem poshad; hanem lassanként megsavanyodik, a' midőn ezen részek különválnak, a' tej is a' romlás azon lepcsőin megyen keresztül, a' mellyen az állati és növényi testek az ő elbomlásaik után. Így már a' vaj mint zsiros rész megavasodik, a' sajt rész, melly már közelébb van az állati testekhez, meg csipősödik, és végre megbüzhödik; a' savó pedig megposhad.

4. §.

A' tejnek fajtái, és az azok közt lévő különbség.

Valamennyi féle szoptatós állat vane' nagy világban, csak nem szint annyiféle a' tej is, melly azoknak emlőiben készül: mind azonáltal részszerént azért, mert az emberek azok közzül igen keveset használnak, részszerént azért, mert sok állatok tejének részei, és azoknak egymáshoz való arányai

nincsenek tudva: a' téjnek csak hat fajtáit veszem fel.

A' szerint, a' mint a' téjben több vagy kevesebb a' vaj, sajt és savó, 's kevesbé, vagy többé alszik meg, illy rendel lehet felosztani:

a) *A' tejra nézve.*

1. A' juh téj, mint hogy legtöbb vaj van benne.
2. A' tehén téj.
3. Az ember téj.
4. A' ketske téj.
5. A' szamár téj.
6. A' ló téj.

b) *A' sajtra nézve.*

1. A' jüh téj.
2. A' ketske téj.
3. A' tehén téj.
4. A' ló téj.
5. Az ember téj.
6. A' szamár téj.

c) *A' téjben lévő víz' mennyiségénél fogva.*

1. A' szamár téj.
2. Az ember téj.
3. A' ló téj.
4. A' ketske téj.
5. A' tehén téj.
6. A' jüh téj. *)

---

*) Leopold Gmelin Handbuch der theoretischen Chemie.

5. §.

A' tej mint eledel.

Az őskor előidejében, hogy a' tej volt az embereknek legnevezetesebb eledele, azt a' régi irók bizonyítják. *) Sőt még mind e' mái napig is az éjszaki tartományokban sok nemzetségek vagynak, kik pásztori életet élvén, a' tejből veszik minden napi eledelőket. A' szabadságnak ama' boldog hazájában Helvéciában a' tej táplálja nagyobb részént e' szabad lelkű embereket, kik között több agkort ért emberek, hogy életek' meszszi-
szire terjedt napjait, csak nem minden betegség nélkül élék át, alkalmasint csak az ő mindennapi eledelőknék, a' tejnek köszönhetik. De hogy többet ne hozzak fel, minden ember életének reggelén**) ezzel él, ebből tápláltatik legalkalmasabban; 's ki ettől valami eset által megfosztatik, elsorvadttestet korán elgázolják a' betegségek, vagy ha talán emberkört érne is, élete nem egyéb egy örökös küzdésnél, mellyben az erőtlen test

---

*) Lacte mero veteres usi memorantur et herbis.
Ovid. Libr. Pastor. IV.

Plinius. Diodorus siculus. 8.

**) Aretaeus de curatione morbor. diuturnorum L. I. C. VIII. Lac qualibet esca a pueritia familiaris est assumptu svave, potu facillimum, nutritu solidum — si enim quis multum lactis potet, nullo alio indiget alimento.

egyenetlen erővel viaskodik az ellentörő veszélyekkel.

A' téj ugyan is olly tulajdonságokkal bír, mellyeket más eledelekből hiában keresünk. Mert ha csak az jó eledel, a' melly könnyen megemésztetik, 's könnyen vérré válik, a' mellett a' gyomor' és belek' munkásságát serkenti, a' testet táplálja és erősíti; *) ugy minden bizonnyal a' téjnek adhatjuk az érdemet.

A' mi testünk, mint tudva van, minden szempillantásban romlik, minden részei a' testnek az ő munkáik' végbevitelében kopnak; melly fogyatkozás, ha helyre nem pótoltatik, a' testnek részei közt lévő egyesség megzavartatik, lassanként elfogynak az életmivek 's a' vég elromlás elkerülhetetlenül bekövetkezik. Hogy ha már testünk részeinek ezen fogyatkozását csupa állati eledelkkel pótoljuk ki; ugy a' fogyatkozás pótoltatik ugyan, de ezen eledelk magokban felette ingerlik is az életmiveket, 's így a' több inger által több lessz a' fogyatkozás, 's a' helyrepótolt részek is hajlandóbbak a' romlásra, mert ollyan eledelk-ből készültek, mellyek már az előtt is a' tökéletesség polczához közel állottak. Ellenkezőképpen van a' dolog, ha eledelünk csupán növényi országból kerül. Legjobb te-

---

*) Riv. Institution. Medicar. L. IV. c. 19.
Boerhaave Inst. M. p. 476.

lát a' téj, mert ez közép helyet foglal amazok közt.

A' nagy Boerhave így írja le a' jó eledelt. Jó eledel az, melly egyszerű, nem salakos, nem csipós, nem szálagos, testünkhöz hasonlatos, 's emésztő élet miveinknek könnyen engedő. Ki nem látja, hogy ezen tulajdonságok a' téjre igen nagyon illenek. Mert mi egyszerűbb a' téjnél? miben van kevesebb salak, mint ebben? melly csak nem egészen vérré változik; melly nem hogy csipós volna, sőt inkább édes és kedvelhető ízével kedves érzést gerjeszt szánkban, melly testünkhöz hasonló testben készülvén, hozzánk nem lehet nem hasonló, 's ment lévén minden erős szálagoktól, inaktól, rostoktól, emésztő miveinket több óráig nem kinozza.

Illy nagy fontosságú eledel lévén a' téj, nem csuda, ha a' lelki tehetségekre is nagy befojása van. Mert ha a' világ hó fedte térein didergő grönlandit, a' tengeri bornyú vagy tengeri kutya, mellyekkel változtatás nélkül tápláltatik, tunyává és hideg vérűvé, a' hegyek vadász lakóit, a' szünetleni hús étel szilajjá és vérszomjuhozóvá 's a' hajdani amerikaiakat a' mányok gyökér, és az erdők' sovány gyümölcsei, nyúlshívűekké valának képesek tenni: miért ne lehetne nékem azt állítani, hogy a' téjjel élő Arabok' példás baráti szeretete, vagy a' Kálmuk' vendéghihez való szivessége, 's a' pásztor Helvetus vonszó természete, nemes

gondolkodása; nem másunnán, hanem az ő egyszerű és kedves eledelökből a' téjből t. i. veszi eredetét.

6. §.

A' tej mint orvosság.

A' millyen régi a' téjnek eledelképpen való használtatása, szint olyan régi annak orvosságul való vétele is. Mert hogy a' téjjel mint szent dologgal a' régi pogányok bosszús isteneiket meg engesztelni szokásban tartották, azt Természete azon századok írói bizonyítják. Természete van pedig az embernek, hogy a' mi előtte szent, kedvetlen vagy beteges állapotjában a'hoz felette ragaszkodik. Innen lett, hogy a' tej a' köznép közt csak nem minden betegségben használható orvosi szerre változott, magok az orvosok is általlátván annak jóltévő erejét, vele sok betegségeket hasznosan gyógyítottak.

Megszámlálhatatlanok azon betegségek, mellyekben a' tej jóltévő szerül szolgál, mellyeket előszámlálni rövid értekezésemnek nem célja *). Azt mindazonáltal meg említeni nem tartom feleslegesnek, hogy a' tej

*) Meg lehet e' nyavajákat látni azon munkákban, mellyek Hippocrates, Galenus, Trallianus, Avicenna, Hofmann, Boerhave, Riverius, Osterdyk, Schacht, Sydenham, Swieten, Haller, Linné, Tissot és Crantz's a't. nevek alatt esmeretesek.

minden egyéb hasznain kívül egy a' legfőbb méreg ellen való szerek közül. A' mérgek t. i. a' gyomorba jutván, annak falait rágó erejekkel feltúrják, facsaró és lúsgató fájdalmakat okoznak, így halálos gyuladást szerezvén majd az egész testre kiterjesztik hatalmokat, görtsök, szédülés, eszelősködés mint a' bevett méreg következései fogják elő a' szerencsétlent. Az ilyen szomorú esetekben a' téjnek nagy haszna tapasztaltatott, részszerént azért, hogy a' mérgek rágó erejét megkissebbíti, részszerént, hogy a' gyomorban lévő és már mérges nedvességeket elmossa, 's a' gyomor falait mintegy bevonja 's a' görcsöket oszlatja.

7. §.

A' téj ártalma.

De valamint minden leghasznosabb dolog, úgy a' téj is sok hasznai mellett lehet veszedelmes, sőt néha halálos is. Jól jegyzette meg már a' Tomiban kesergő lantos is, hogy minden a' mi használhat szint-azonképpen árthat is *)

Igy már a' téj veszedelmes lehet a' vele való előre nézve

Iször. Ha részei egyenetlen arányban vagynak egymáshoz. Így a' melly téjben sok a' savó, az a' gyomorban hirtelen megromlik, és savanyó forrásba menvén által, a' belek-

---

*) „Nil prodest, quod non laedere possit idem“
Ovid. Trist.

ben a' savanyú csípősség származását felette elősegéli. A' melly téjben sok a' vaj és sajt, az az emésztő életmiveket fárasztja, gyakran csipőssé válik, és ezen rosz tulajdonsága által az ideg rendszert háborítván meg, fájdalmakat, hányást, hasmenést, rángatózást szül, 's mérges indulatját az egész testre kiterjeszti.

2szor. Ha rosz eledekből készül. Mert régi igazság az, hogy a' millyen az étel, olyan a' táplálónedvesség, 's a' millyen a' táplálónedvesség olyan a' vér, 's következésképpen olyan a' téj is. Így az eledeleknél fogva lehet a' téj felette savós vagy sűrű, sovány vagy vajas, kedves ízű vagy csípős, és kesernyés vagy éppen szagos is, és mérges, ha az állatok mérges növevényt esznek.

3szor. A' testben uralkodó betegségek miatt. Beteg lévén a' test, hogy annak nedveinek is elkell változniok, azt a' tapasztalás bizonyítja. Példák erre a' ragadó betegségek, mellyek az anyában vagy dajkában uralkodván, a' szopó kisedeket is ellepik. Gyakran lehet látni olyan szerencsétlen csecszopókat, kik a' bújadögben, rühben, köszvényben 's több efféle betegségekben sinlődő anyának vagy dajkának teje miatt szint azon betegségekől borítatnak el, 's fájdalom még mind e' mai napig lehet látni több beteg anyák elsáppadt emlőiken a' szopó csecsemőket, kik az anyai szeretetet még beteg ágyokban is ki mutatni akarván, a' képzelt

jótétemény helyett, néha a' legnagyobb veszedelmeknek készítik meg az utját.

4szer. A' lelki indulatok béfojása miatt. A' lelki indulatok kétfélék, t. i. kedvesek és kedvetlenek; amazokhoz a' szeretet, reménység és öröm, ezekhez a' félelem, bánat, bosszúállás és harag számláltatnak. Amazok édesítik meg a' föld gyermekeinek a' mi keserű, 's emezek keserítik meg a' mi édes az életben. De mind a' kétféle indulatok egyformán veszedelmesek lehetnek, ha hirtelen, váratlan vagy nagy mértékben lepik meg a' szoptató személyeket. Elégszer tapasztaltatik, hogy a' nagy méregbe jött dajkának vagy anyának teje, az az előtt egészséges gyermekeknel görtsöket, rángatódzásokat, 's hirtelen halált is okozott. A' nagy szomorúság, az elmultakon való aggódás elsárgitják az egész testet, az emésztő életmivék megzavartatnak munkájok' végbevitelében, rosz vér és rosz tej készül, melly a' kisdedeknek adatván, valóságos méreg gyanánt rontja meg azoknak egészségét

8. §.

A' savanyú téjről.

Egy darabig álván az édes tej, nyári időben elébb mint télben, megsavanyodik, és jöllehet eleinte hason alakú; mindazonáltal lassan lassan későbbben azon részek, mellyekből áll, külön válnak. A' vajas ré-

szek mint könnyebbek felfelé, a' sajtos részek pedig mint nehezebbek lefelé igyekeznek. Ambár pedig a' tej magától is megsavanyodik, de vagynak olyan szerek is, mellyekkel megsavanyodását sietetni lehetséges. Illyenek minden növényi savak, mint az eczet, citrom lév, 's a' t. a' bor, égettbor, timsó, 's a' szoptatós állatok gyomra 's több effélék. Ellenben vagynak olyan szerek is, mellyekkel a' tej megsavanyodását késleltetni lehet.

Illyenek némelly savak vízzel felegyelítetvén, a' tengeri só, a' bűz só 's a' t. Akadályoztatja továbbá a' tej megsavanyodását a' nagyon hideg levegő, szint ugy a' nagy hévség, ha t. i. a' tej tűzhöz tétetvén először erősen felforraltatik, azután hűvös helyre tétetik. A' mi igen természetes, mert a' nagy melegség által a' téjből némelly romlásra hajlandó részetskék elpárolognak 's a' tejet beborító hártya a' szabad levegőnek befojását megakadályoztatja. Legtovább megmarad pedig a' tej édesen, ha jól be csinált edényben kutba eresztetik, vagy ha a' kifejt téjbe hevényében olaj töltetik, mivel ez által is a' levegő behatása záratik el.

Az aludt téjnek eledeli haszna esméretes, kivált a' rekkenő meleg nyári napokban nem megvetendő hűtő és frissítő eszközszolgál. A' köznépnél orvosságul is használtatik; kivált az ütés után származott daganatokban, és a' szemnek különféle betegségekben.

9. §.

A' téjfelről.

A' téjben az olajos részek, a' mint már említettem, felfelé igyekeztvén, ott össze gyűlnek, mellyek míg édes a' téj, téjsűrűnek, ha pedig savanyú már a' téj, téjfelnek neveztetnek. Ez amattól annyiban különbözik, hogy ez öregebb és más ízű, mint a' téjsűrű. Éledelei hasznáról inkább nevezetes mind a' kettő, mint orvosi erejéről; a' nép kezében mindazonáltal mind a' kettő sok betegségekben használtatik. Így leginkább az ótvarokban, kozmókban, nehéz fogjövésben, és a' himlőkben szokták hazánkban a' kuruzsolók alkalmaztatni.

10. §.

A' v a j.

A' téjfelből készül a' vaj, melly tisztán fejr színű, a' hidegben öszveálló, a' tűznél pedig és melegben szélyelfojó. Jobb mindazonáltal a' vajat nem a' téjfelből, hanem magából az édes téjből elválasztani; mert így sokkal tisztább, állandóbb, és nem olly hamar avasodik. Megjegyzésre méltó, hogy ha a' téjfelbe velenezei szappan vagy nádméz tétetik, belőlle sehogy sem lehet vajat készíteni.

Eledeli haszna a' vajnak szélesen kiterjedő; mindazonáltal minthogy hamar megavasodik, modjával kell vele élni; sőt a' tiszta vaj is erős gyomrot kíván, mert a' gyenge gyomorban felbőfögéseket 's erős gyomor fájdalmaikat szerez.

A' vaját is valamint a' téjnek minden részeit a' köznép orvosságul használja külső és belsőképpen.

11. §.

A' s a j t r ó l.

A' megaludt téjből, ha a' savó és vaj elvétetik tőle, sajt lesz, melly a' téjnek minden részei közt leginkább hús az állati testek' természetéhez. — A' mint pedig a' sajt különbözik egymástól, készítésére, idejére és az állatokra nézve, a' mellyeknek tejéből allíttatott elő; ugy különbözők lesznek azon minéműségek is, mellyek a' sajtból mint eledelből az emberi testre háromlanak. Igy a' millyen kedves és alkalmas eledel az új és jól készített sajt, szint olly alkalmatlan és ártalmas a' régi, és már veszni térő sajt. De nem csak eledelre, hanem orvosságra is fordíttatik a' sajt az együgyüektől, a' honnan a' hideg daganatokban és az erős köhögésben hazánkban több helyeken használtatik.

12. §.

A' téj savó.

A' téjnek legvizesebb része savónak mondatik, a' melly mindazonáltal nem tiszta viz, hanem a' téjben lévő savaknak olvadékával kevert.

A' savónak készítése különféle képpen történhet, de tüsténti hasznóvételre nézve legjobb a' téjbe citromlevet, vagy sóska nedvet, vagy bornyú belet tenni 's azt megsavanyítván a' savót különválasztani. Némelyek hirtelen akarván szert tenni savóra, azt ásvány savany által akarják megnyerni, a' melly mód azonban nem egészen helybe-hagyható.

A' téjsavót nem csak magában használják, hanem más egyéb állati vagy növényi részekkel is felvegyítve; úgy mint mézzel, borral, timsóval, hashajtó, serkentő vagy hígító növények nedveivel, és némely ásványos fürdők vizével.

Használják hazánkban a' sárgaságban és a' forró hideggel járó nagy szomjúságban 's bőrkiütésekben a' kuruzsolók.

13. §.

A' tej méz.

Készül a' tej savóból, minekutánna abból lassú tűznél felénél több elpárologtatik, 's a' megmaradt savó jegesedés végett nyugalmas helyre tétetik.

Ezen készítvény a' tejből legkevesebbé esméretes a' köznép előtt, 's azért nem is használtatik.

T h e s e s.

1.

Lac maternum est alimentum quoad proles incomparabile.

2.

Virtus medica lactis in plurimis morbis in dubium vocari non potest.

3.

Medicamenta specifica dantur.

4.

Omnia fere medicamenta stimulando agunt.

5.

Medicamenta composita virtute superant simplicia.

6.

Vita et mors gradu tantum differunt; illa perfectus, haec imperfectus est existentiæ gradus

7.

**Fermentatio absque morte non datur, sed datur mors
absque fermentatione.**

8.

Sulfuris simplicitas jure in dubium vocatur.

9.

**Inter calorem et frigus ea obtinet differentia, quae
inter electricitatem positivam et negativam.**

10.

Catamenia ex plethora explicari nequeunt.

UMSF